

Dziecko zagrożone wykluczeniem

Elementy diagnozy,
działania profilaktyczne i pomocowe

Redakcja

Krzysztof Biel i Justyna Kusztal

Wydawnictwo WAM

Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum”

Kraków 2011

Wstęp

Polska literatura przedmiotu najczęściej koncentruje się na nieletnim jako sprawcy przestępstw oraz jako podmiocie oddziaływań resocjalizacyjnych. Rozważania na temat dziecka stawiają je natomiast najczęściej w roli ofiary przemocy. Nie oznacza to bynajmniej, że w środowisku pedagogów (nauczycieli, profilaktyków-praktyków), wśród psychologów, socjologów nie pojawiła się dotąd refleksja nad dzieckiem w obszarze zaburzeń zachowania i niedostosowania społecznego. Chodzi bowiem o dobro dziecka, które jest podstawową zasadą jakiejkolwiek interwencji wychowawczej czy resocjalizacyjnej. Co prawda w polskim prawie młody człowiek poniżej 17. roku życia nie podlega odpowiedzialności karnej, jednak wczesne przejawy zaburzeń zachowania dziecka, demoralizacji oraz wyraźnych oznak niedostosowania społecznego i przestępczości zmuszają do całościowego ujęcia problemu dziecka zagrożonego wykluczeniem społecznym tak w perspektywie teoretycznej, jak i praktycznej. Idea, która przyświeca redaktorom niniejszej publikacji, koncentruje się na możliwości jak najwcześniejszego zdiagnozowania problemów dziecka w jego funkcjonowaniu indywidualnym i społecznym i podjęcia działań prewencyjno-profilaktycznych, obejmujących zarówno dziecko, jak i jego bezpośrednie otoczenie. Pedagodzy resocjalizacji, którzy podjęli próbę zmierzenia się z tym zagadnieniem, postawili więc

sobie cele poznawcze i praktyczne. Celem poznawczym jest wieloaspektowe, interdyscyplinarne przedstawienie stanu badań polskich i zagranicznych, których przedmiotem jest dziecko – osoba zaburzona w zachowaniu lub już niedostosowana społecznie, określana też jako „jednostka w zagrożeniu”. Służy temu podjęcie takich zagadnień, jak: fazy rozwoju dziecka i podatność na zaburzenia w różnych fazach rozwoju, rozwój agresji u dzieci, zaburzenia emocjonalne i zachowania ujmowane w kontekście rodziny, prawne aspekty oddziaływań wobec dziecka niedostosowanego, rozmiary i uwarunkowania przestępczości dzieci, zjawisko „dzieci ulicy”, praca z dziećmi ulicy w środowisku otwartym, diagnoza dziecka niedostosowanego, wczesna interwencja wobec dziecka niedostosowanego, dziecko wobec instytucji pomocowych czy podejście instytucjonalne do dziecka w krajach europejskich.

Celem praktycznym jest próba diagnozy zjawiska niedostosowania społecznego dzieci i zarysowania modelowego ujęcia nowoczesnych, uwzględniających aktualny dorobek nauk o wychowaniu, nauk medycznych i społecznych, oddziaływań pomocowych, profilaktycznych i wychowawczych nakierowanych na osoby najmłodsze, prezentujące różne formy zachowań dewiacyjnych.

Charakterystyczną cechą niniejszego tomu jest interdyscyplinarne ujęcie problematyki dziecka. Redaktorzy zaprosili do współpracy psychologów, pedagogów, socjologów i prawników. Ich rozważania teoretyczne (analiza aktualnego stanu badań nad dzieckiem, rozwojem, etiologią zaburzeń w zachowaniu) podkreślają ewolucyjny charakter problemu. Podstawowym przejawem tego interdyscyplinarnego podejścia jest język, który choć wydaje się niespójny i różny w opisie tych samych właściwie zagadnień, tu jednak ma swoje uzasadnienie. Pojęcia dewiacji, patologii, niedostosowania czy marginalizacji współgłęboko się w niniejszych tekstach, co jest przejawem wzbogacania się języka opisu, którym posługują się różne grupy zawodowe, których refleksja i praca koncentruje się na dziecku. Autorzy dołożyli wszelkich starań, aby wyjaśnić pojęcia, na których budują swoje wypowiedzi, tak aby zachować ich oryginalność oraz jasność przekazu.

Interdyscyplinarne ujęcie pozwala patrzeć na dziecko (młodego człowieka) jako na jednostkę autonomiczną z perspektywy

rozwojowej, tak aby nadać odpowiednie znaczenie dotyczącym jego rozwój dysfunkcjom i czynnikom ryzyka, ale przy założeniu, że owa autonomiczność jest załącznikiem potencjału rozwojowego. Pozwala, wykorzystując dorobek nauki, widzieć dziecko jako centrum planowanych oddziaływań pomocowych, profilaktycznych czy resocjalizacyjnych, nie tracąc jednak perspektywy szerszej: kontekstu rodzinnego, rówieśniczego, szkolnego czy środowiska lokalnego.

Struktura pracy zawiera następujące po sobie zagadnienia etiologii zaburzeń w zachowaniu u dzieci, fenomenologię przejawów społecznego niedostosowania dzieci, prezentowanego jako wynik ewolucji od zaburzenia po utrwalone przejawy niedostosowania, oraz zagadnienie instytucjonalnej pomocy, wsparcia i profilaktyki nakierowanych na dziecko.

Pierwszy prezentowany artykuł autorstwa Marii Kujawy akcentuje indywidualny wymiar rozwoju dziecka w kierunku społecznego niedostosowania. Autorka wnikliwie opisuje współczesne psychologiczne koncepcje rozwojowe, formułując cel rozwoju jako afirmację życia, wskazuje na rolę rodziny, szkoły, rówieśników w tworzeniu warunków, aby jednostka mogła ciągle aktywnie, samodzielnie i w zgodzie z własnymi predyspozycjami potwierdzać i udoskonalać swoje wybory.

Przedmiotem rozważań Iwony Sikorskiej są psychologiczne aspekty zaburzeń zachowania u dzieci. Autorka przechodzi od etiologii zaburzeń zachowania poprzez fenomenologię najpopularniejszych jego form, szeroko akcentuje zmienne temperamentalne i ich rolę w przejawianiu się zaburzeń. Dokonuje też próby modelowego dookreślenia form terapii zaburzeń, a za najbardziej skuteczną (zgodnie ze stanem badań) uważa terapię opartą na podstawach kognitywno-behawioralnych.

Artykuł Krzysztofa Biela stanowi analizę badań dotyczących specyfiki rozwoju agresji u dzieci. Celem jest ukazanie rozwoju konkretnych przejawów agresji dzieci w różnym okresie życia, zwrócenie uwagi na występujące różnice zachowań agresywnych dziewcząt i chłopców, określenie społecznych czynników agresji u dzieci i konsekwencji zachowań agresywnych w późniejszych latach życia oraz przedstawienie propozycji działań profilaktycznych wobec agresywnych dzieci.

Bożena Grochmal-Bach opisuje czynniki rozwojowe i środowiskowe, których skutkiem jest dezadaptacja dziecka, akcentując dezorganizację życia rodzinnego jako główną przyczynę zaburzeń u dzieci. Według autorki niezwykle ważnym elementem w zapobieganiu i likwidowaniu zachowań agresywnych, do których dochodzi u dzieci i młodzieży, jest pozyskiwanie do współpracy rodziców tych dzieci. Stąd tak ważna jest pomoc pedagogiczna. Pedagog musi umieć rozmawiać z rodzicami, uświadamiać im wpływ stosowania surowych kar, oziębłości i braku zainteresowania na rozwój agresywności u dzieci.

Krzysztof Biel podejmuje próbę określenia czynników ryzyka, które mają związek z generowaniem zachowań przestępczych dzieci, będących najbardziej spektakularną formą niedostosowania społecznego. Autor wskazuje na stopniowy rozwój zachowań przestępczych, który wiąże się z kumulacją czynników ryzyka począwszy od pierwszych miesięcy życia dziecka. Na podstawie swoich analiz wyprowadza wnioski dla profilaktyki obejmujące zarówno dziecko, jak i środowiska jego życia.

Krzyszyna Kowalska w tekście *Zaburzenia przystosowania społecznego wywołane brakiem sukcesu szkolnego* poddaje analizie szkołę jako instytucje wychowawczą, akcentując niepożądane postawy nauczycieli wobec uczniów. Prowadzić to może do nadania stygmatu ucznia niesforne, niezdolnego, a w konsekwencji do nieodwracalnych skutków w postaci zachowań dewiacyjnych czy nawet przestępczości.

Joanna Sztuka przedstawia raport z badań empirycznych przeprowadzonych w szkole masowej, których przedmiotem były postawy uczniów klas I gimnazjum wobec zjawiska „ściągnięcia”. Tekst niniejszy to próba określenia, czy w percepcji badanych ściąganie rzutuje na świat ich wartości rozumiany jako samopoczucie czy też zgodność z samym sobą w kontekście emocjonalno-wartościującym. Według autorki wprowadzenie bardziej innowacyjnych i praktycznych programów w połączeniu z konsekwentnym działaniem nauczycieli i jednorodnym oraz sprawiedliwym systemem oceniania może dać wymierne rezultaty w postaci uczciwego podejścia do obowiązków szkolnych przez uczniów.

Opracowanie Barbary Adamczyk pod tytułem *Niedostosowanie społeczne dzieci ulicy w genezie zachowań dewiacyjnych i przestępczych*

ma na celu identyfikację najczęściej występujących przyczyn, które zmuszają niektóre dzieci do uczestnictwa w procesie wychowania, jaki proponuje ulica. Autorka przedstawia jednocześnie styl życia, strategie przetrwania na ulicy oraz rozwój zachowań dewiacyjnych dokonujący się w wyniku uczestnictwa dzieci w życiu ulicy.

Według Mariusza Gajewskiego, autora artykułu pod tytułem *Dzieci i młodzież w sektach z perspektywy pedagogicznej i społecznej*, dzieci stanowią grupę społeczną, która w sposób szczególnie narażona jest na niebezpieczeństwo psychomanipulacji i przemocy ze strony kontrowersyjnych grup kultowych, nazywanych często zamiennie sektami. Autor przedstawia liczne przykłady destrukcyjnego wpływu sekt na dzieci. Przykłady te służą ukazaniu problemu i wskazaniu możliwych sposobów rozwiązywania sytuacji zagrożenia, jakie stwarzają sekty.

Status prawny dziecka w prawie cywilnym, prawie karnym i administracyjnym próbuje określić Justyna Kusztal, wskazując na niejednorodność i niespójność w traktowaniu dziecka przez prawo polskie. Autorka kładzie nacisk na prawo nieletnich, pojęcie, którym można określić regulacje ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, i już w samej ustawie wskazuje na pewne niejasności i ich wpływ na traktowanie dziecka przez wymiar sprawiedliwości i instytucje pomocowe, profilaktyczne i resocjalizacyjne.

Uczestnictwo dziecka w procedurach prawnych, czyli występowanie dziecka jako świadka, ofiary czy sprawcy przed wymiarem sprawiedliwości, opisuje Karolina Dukała. Podkreśla ona leżący po stronie instytucji i osób prawnych obowiązek zapewnienia mu najlepszych warunków do składania zeznań, a także podjęcia wszelkich kroków służących ochronie go przed powtórnią wiktyimizacją.

Ewa Dybowska w artykule o roli instytucji w profilaktyce rodzinnych uwarunkowań niedostosowania społecznego dzieci dokonuje identyfikacji rodzinnych czynników ryzyka i czynników chroniących przed niedostosowaniem społecznym dzieci. Wskazuje ponadto najskuteczniejsze jej zdaniem innowacyjne metody pracy środowiskowej z rodzinami, nakierowane na zmniejszanie wpływu tkwiących w rodzinie czynników ryzyka niedostosowania społecznego dzieci.

Zawarte w niniejszym tomie rozważania teoretyczne uzupełniają głosy praktyków. Dotykają one obszaru pracy z dziećmi w szkole, jak

u Renaty Bylicy, która akcentuje innowacyjną wciąż jeszcze metodę mediacji w rozwiązywaniu konfliktów szkolnych. Monika Borkowska i Justyna Kusztal opisują, zachowując perspektywę porównawczą, innowacyjną metodę pracy profilaktycznej i socjalnej z dziećmi, jaką są zespoły interdyscyplinarne. Autorki opisują tę metodę w perspektywie porównawczej, wskazując na jej zachodnioeuropejski rodowód, po czym podkreślają jej specyfikę w rodzimych warunkach formalnych i praktycznych.

Niniejsze opracowanie skierowane jest przede wszystkim do środowisk naukowych i do praktyków, dla których celem pracy jest pomoc i wsparcie dzieci i ich dobro, a także do studentów kierunków pedagogicznych, psychologów i socjologów.

Redaktorzy pracy kierują serdeczne podziękowania do wszystkich, którzy wspierali ich w realizacji tego przedsięwzięcia wydawniczego, szczególnie do Pana Profesora zw. dra hab. Bronisława Urbana, którego są uczniami.

Krzysztof Biel
Justyna Kusztal